

HUDUDLARDA ISHLAB CHIQUARISH SALOHIYATIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH USULLARI

Manuchehr Abduqodirov

Angren universiteti 2 bosqich magistranti

Hududlarning ishlab chiqarish salohiyati milliy iqtisodiyot barqaror o'sishining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Hududiy darajada mavjud bo'lgan mehnat resurslari, ishlab chiqarish fondlari, tabiiy resurslar, investitsion imkoniyatlar va innovatsion salohiyatdan samarali foydalanish iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli hududlarda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligini baholash masalasi nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda "samaradorlik" tushunchasi resurslardan foydalanish natijasida erishilgan iqtisodiy, ijtimoiy va moliyaviy natijalar bilan xarajatlar o'rtasidagi nisbat sifatida talqin etiladi. Hududiy ishlab chiqarish samaradorligini baholash esa korxonalar va tarmoqlar faoliyatini hudud miqyosida umumlashtirgan holda tahlil qilishni talab etadi. O'zbekiston sharoitida hududlar o'rtasida sanoatlashuv darajasi, investitsiya oqimi, infratuzilma rivoji va mehnat unumdorligi bo'yicha sezilarli tafovutlar mavjud bo'lib, bu holat baholash usullarini puxta tanlash va kompleks yondashuvni talab qiladi¹.

Hududlarda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligini baholashda qo'llaniladigan asosiy usullar

¹ I.S.Xotamov, G.R.Madraximova. Sanoat iqtisodiyoti. Darslik. -T:<< Inovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi>>, 2022.252bet.

1. *Samaradorlikni ko'rsatkichlar tizimi asosida baholash usuli*: Ushbu usul iqtisodiy tahlilda eng keng tarqalgan yondashuvlardan biri bo'lib, ishlab chiqarish faoliyatining natijalarini ifodalovchi alohida ko'rsatkichlar majmuasiga asoslanadi. Ko'rsatkichlar tizimi orqali hududlarda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish darajasi miqdoriy jihatdan baholanadi.

Asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga quyidagilar kiradi:

- yalpi hududiy mahsulot (YHM);
- sanoat mahsuloti hajmi;
- asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi;
- mehnat unumdorligi;
- fond qaytimi;
- ishlab chiqarish tannarxi va foyda ko'rsatkichlari.

Mazkur yondashuvning afzalligi shundaki, u statistik ma'lumotlarga tayangan holda sodda va tushunarli hisob-kitoblarni amalga oshirish imkonini beradi. O'zbekiston hududlari misolida, masalan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatida sanoat mahsulotlari hajmining yuqoriligi investitsiya faolligi va ishlab chiqarish fondlaridan foydalanish darajasining nisbatan yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Mahalliy olimlar ta'kidlashicha, ko'rsatkichlar tizimi asosida baholash hududiy iqtisodiy siyosatning qisqa muddatli samaradorligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq bu usul ishlab chiqarish salohiyatining sifat jihatlarini to'liq ochib bera olmaydi, chunki innovatsion faoliyat, texnologik daraja va institutsional omillar ko'pincha bilvosita ifodalanadi.

2. *Resurslardan foydalanish samaradorligini baholash usuli*: Ushbu yondashuv ishlab chiqarish salohiyatining tarkibiy elementlari — mehnat, kapital, yer va moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini alohida-alohida baholashga asoslanadi. Resurslarga yo'naltirilgan tahlil hududiy ishlab chiqarishning ichki imkoniyatlarini aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

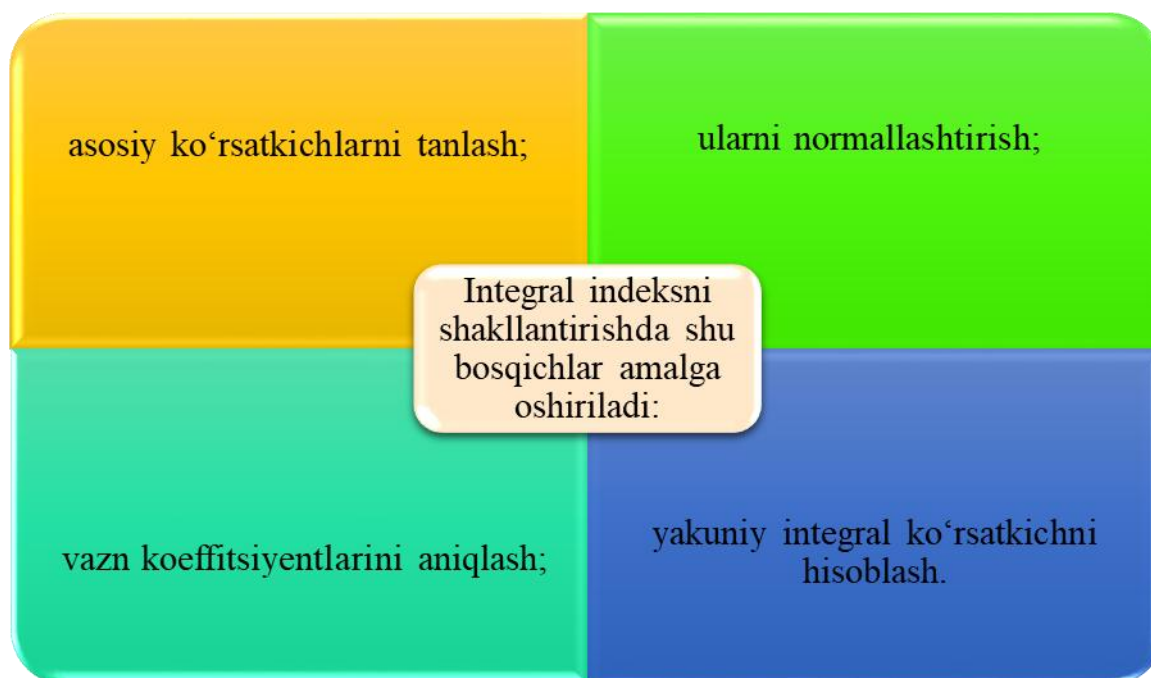
Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi, odatda, mehnat unumdorligi, bandlik darajasi va ish haqi fondi ko'rsatkichlari orqali baholanadi. O'zbekiston hududlarida sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligi darajasi hududiy infratuzilma va malakali ishchi kuchi mavjudligiga bevosita bog'liqdir.

Kapital resurslaridan foydalanish samaradorligi fond qaytimi va kapital sig'imi orqali aniqlanadi. Fond qaytimi yuqori bo'lgan hududlarda ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liqroq foydalanilayotganini kuzatish mumkin. Xorijiy olimlar (xususan, neoklassik iqtisodiy maktab vakillari) kapital samaradorligini iqtisodiy o'sishning asosiy determinantlaridan biri sifatida baholaydilar.

Mazkur usulning ustun tomoni shundaki, u hududiy ishlab chiqarish salohiyatining zaif va kuchli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, resurslararo o'zaro bog'liqlikni hisobga olmaslik baholash natijalarining

chegaralangan bo'lishiga olib kelishi mumkin.

3. Integral (kompleks) baholash usuli: Integral baholash usuli ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligini bir nechta ko'rsatkichlarni umumlashtirgan holda yagona indeks yoki integral ko'rsatkich orqali aniqlashni nazarda tutadi. Bu yondashuv hududiy rivojlanish darajasini solishtirma tahlil qilishda ayniqsa muhimdir.

Xorijiy tadqiqotlarda integral baholash hududiy raqobatbardoshlikni aniqlashda keng qo'llaniladi. Masalan, Yevropa mamlakatlarida hududlarning sanoat salohiyati kompleks indekslar orqali baholanadi.

O'zbekiston sharoitida integral baholash usuli viloyatlar o'rtasidagi sanoat rivoji tafovutlarini aniqlash va hududiy sanoat siyosatini differensiallashtirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, ko'rsatkichlarga vazn berish subyektivlik elementlarini keltirib chiqarishi mumkinligi sababli, metodologik asosning puxtaligi muhim ahamiyatga ega.

4. *Taqqoslama (komparativ) tahlil usuli*: Taqqoslama tahlil usuli hududlarda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligini boshqa hududlar yoki etalon ko'rsatkichlar bilan solishtirish orqali baholashga asoslanadi. Bu usul hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasini aniqlash va orqada qolayotgan hududlarni belgilash imkonini beradi.

O'zbekiston misolida, sanoat ishlab chiqarish hajmi, investitsiya faolligi va mehnat unumdorligi bo'yicha yetakchi hududlar bilan nisbatan past ko'rsatkichlarga ega hududlarni solishtirish orqali mavjud nomutanosibliklarni aniqlash mumkin.

Xorijiy olimlar fikriga ko'ra, komparativ tahlil hududiy siyosatni shakllantirishda muhim axborot manbai bo'lib, resurslarni qayta taqsimlashda asos bo'lib xizmat

qiladi². Biroq hududlar o'rtasidagi tarixiy, tabiiy va institutsional farqlarni inobatga olmaslik noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin.

5. *Iqtisodiy-matematik modellashtirish usullari:* Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda ishlab chiqarish samaradorligini baholashda iqtisodiy-matematik modellar keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish salohiyati va natijaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi funksional bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi.

Xususan, regressiya tahlili, ishlab chiqarish funksiyalari (Kobb–Daglas modeli) va samaradorlik chegarasi modellari hududiy ishlab chiqarish samaradorligini chuqur tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy tadqiqotlarda bu usullar sanoat siyosatining uzoq muddatli ta'sirini baholashda qo'llaniladi³.

O'zbekiston sharoitida iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalanish hududiy rivojlanish prognozlarini ishlab chiqish va investitsiya siyosatini optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ishonchli statistik ma'lumotlar bazasining yetishmasligi ushbu usulning amaliy qo'llanishini cheklashi mumkin⁴.

Hududlarda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish samaradorligini baholash usullari tahlil qilindi. Ko'rsatkichlar tizimi, resurslardan foydalanish samaradorligi, integral baholash, taqqoslama tahlil hamda iqtisodiy-matematik modellashtirish usullarining nazariy va amaliy imkoniyatlari ochib berildi. Tadqiqot davomida biror-bir usul yakka holda hududiy ishlab chiqarish samaradorligini to'liq aks ettira olmasligi, balki kompleks yondashuv eng maqbul natijani berishi asoslandi. Xususan, O'zbekiston hududlari misolida statistik ko'rsatkichlar bilan bir qatorda integral indekslar va taqqoslama tahlildan foydalanish hududlararo nomutanosibliklarni aniqlash va sanoat siyosatini differensiallashtirish imkonini beradi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, hududiy sanoat rivojlanishini ta'minlashda ishlab chiqarish salohiyatini chuqur tahlil qilish, undan foydalanish samaradorligini ilmiy asoslangan usullar orqali baholash va natijalarga tayangan holda hududiy sanoat siyosatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror va muvozanatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

² Hewings, G. J. (2017). *Regional industrial analysis and development*. Routledge.

³ Stimson, R. J., Stough, R. R., & Roberts, B. H. (2006). *Regional economic development: analysis and planning strategy*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. 542.

⁴ Norimovich, R. A. (2024). SANOAT TARMOQLARINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING IMITATSION MODELLARI. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(08), 366-372